

Göröngy a talpam alatt

Oláh János: Közel

Magyar Napló, 2014

A sors, így az alkotás útjai is kiszámíthatatlanok. A már régen kész művet, ami úgy volt jó, ahogy volt, és sikert is hozott a szerzőnek, miért kellett átírni, hiszen több pályatárs, köztük nem egy kiválóság, például a londoni Határ Győző is elismerően szólt róla. Mert valójában a Szépirodalmi Könyvkiadó által kettébontott hajdani regény (*Közel – 1977; Visszatérés – 1979*) csak egyben, a folyamatot meg nem szakítva mutatja teljességében az író mondanivalóját? S az átírással változott-e valami? Sodróbb lett, tömörebb?

Avval, hogy a régebbi látásmódra, a világban önmagát kereső gyermek kíméletlen gyónására az oknyomozó felnőtt keserűségével ráduplázott, akarva-akaratlan megnőtt a szöveg holdudvara. Ezt a kétarcúságában is egyarcú kisiút – Oláh János valahai személyét és az ellenőrzőjét minduntalan átnéző felnőttét (aki ugyancsak magamaga) – ugyanaz a kétely gyötri, mint mindannyiunkat. Hol van a helyünk a világban, az univerzum – itt éppen séggel a búcsúzó paraszti világot is magában foglaló, a *couleur locale*-t egyetemes színekkel megvillantó „kozmosz” – képes-e a porszem, a küzdő-küszködő ember önépítő viharát valaminő létezésformának elfogadni?

Ha igen, ha nem, egyik esetben sem veheti ki magából ezt a – mondjuk ki – krisztusi alázattal s ama sebek átvállalásával, nemkülönben a vallomás gyötrető hevével készült gyónást. A mostani *Közel* – egy magára ébredő, a kamasz felnőttiséget az 1956-os magyar forradalom napjaiban elért gyermek közelsége a mennyhez és a pokolhoz – ugyan kisebb-nagyobb nyomokban (van, ahol teljesen) magán hordja a korai

mű megannyi történéseit, pszichologizáló meglátását, de egészében új regény. Így is olvastam, nem emlékezvén a régi szövegre, hiszen csak evvel a megújított, a kétségek zuhatagát szinte az olvasó fejére is bocsátó formanyelvvel vált a korábban is korszerű mű modern regénnyé.

Olyan önéletrajzi szépprózává, amelyben nem a történések, a cselekményfolyam az érdekes – pontosabban a legérdekesítőbb –, hanem a főhős, a gyermek önvizsgálatszerű meditációja. A pszichikai lényét kíméletlenül föltáró – megvalló – gondolkodás. Ahogyan bűnös büntelenségében lehántja magáról a bűnt – a ráégett paráználkodást a gyónás (illetve az ahhoz való önostorozó előkészület) hivatott föloldani –, ahogyan az igenek és a nemek közt tévelyegve, ám valaminő tiszta belső parancsra hallgatva megtalálja saját maga számára, szinte stációként járván azokat az utakat, amelyek a család és a társadalom igaz-igaztalan kalodájával szemben az egyedül üdvözítők. Csaknem azt mondtam, fölszabadító hatásúak.

Kétség nem fér hozzá, valójában tudatregényről van szó – ezt a szöveg legvilágosabb értelmezője, Határ Győző is kifejtette –, olyan műről, amelyben egy falusi, majd városba kerülő kisparaszt felcseperedésének megannyi állomása és buktatója, a valósággal és az álommal szembeni viszonya, mindig egyazon forrponton levő igazságszomja és változó lelkiülete (mert játéklapáttal nem hordható el a hegy) adja a mű savát-borsát. Vagyis ez az önkínzó, saját magán kívül a rokonokat és a külvilágot – a társadalmat és a felnőtteket – ítélőszék elé állító vallomás (a somogyi, nagyberki születésű Szent Ágostonunk

a legprofánabb helyzetekben is teszi a dolgát) maga a fókusz.

Am hogy megfelelő erővel tudjon világtítani, ahhoz fontos szerepet játszottak a tudati folyamatokat kísérő – az álmodozásnak és a gyermekkorban is komolyan vett bűnmegvallásnak terepet kínáló – „kellékek”: a szociográfiai alap, a falu és a város, magyarán egy somogyi helység és a főváros külső kerületének társadalmi-gazdasági helyzete, a szülők-nagyszülők és egyéb rokonok valósággal (politikával) szembeni magatartása – melyben az elfogadás és az elutasítás, a bátorság és a gyávaság küzdött egymással – s nem utolsósorban a valós vagy a gyerek fantáziájában élő világhelyzet.

De a mindezen tulajdonságokkal bíró falurajzot, annak legkisebb részletét is, bizonyos intellektualizmus vigyázza. Az első látásra gyalogfilozófiának tetsző okoskodás óhatatlanul klasszikusokból nyert kifejtést. Mindig, mert költő írta ezt a regényt is, költői módon. Azon kár töprengeni, hogy a gyerek-felnőtt vagy netán a felnőtt-gyermek elméje-e az élesebb, de akárhogy is van, az idő mint a világ és a személy létezésének legfőbb faktora – élőt az élet éltet, holtat az emlékezet – kiemelt helyet foglal el a műben. A semmitlen semmi is tele van költészettel, ha poéta kezében az istráng. „A létezés minden pillanatában ott lüktet mai létrejöttékor a megsemmisülés. A töretlen úr lélegzete” (89). „Szeretném megélni, nemcsak mert kíváncsi vagyok rá, másért is a jövőt. Nem azt, amely valóban rám leselkedik, hanem a megélhetlent. Azt a szavak nélküli, boldog kort, amely a valóságban nem létezik, de a képzeletben folyton jelen van” (141).

Az álmodozás belső terepe, ismerjük a klasszikusokat, átrendezi – legalábbis a gyermek tudatában – a körülményeket. S ez a falu már nem az a falu, amely Móricz Zsigmondot vallomásra készítette, amely Veres Péter gyepsori – a parasztlógika és gondolkodás ökonómiájával erezett – történeteit szegénységsszimbólum-

má avatta. És innen – az örökös félelem és rettegés mint élethelyzet könyörtelen bemutatásával – távol esik a kitűnő novellista, Szabó István cserszegtomaji látomása is.

Oláh Nagyberéről rajzolt térképe – sivatag.

Nem csupán az irdatlan, valóságos vagy képzeletbeli szél (legtöbbször orkánná váló vihar) szórja a gyerekszereplő szemébe minduntalan a homokot, és égeti vörösre a látás-érzékelés eme kiváltképp egyetlen eszközét, de a szobát megülő homály, a kapu, a tárgyak szögletei, a zománcos vödör, az árnyalakban megjelenő „kísértetek” ugyancsak fölkaparják a szenvedő lelkületét. Létezni akar a létezhetetlenben, jó akar lenni – innen az örökös bűntudat – abban a politika (az ötvenes évek sanyarúsága) által fölöttébb megnyomorított világban, amelyben a jóság egyetlen ismerve a behódolás.

Amikor a sokszázados hagyományvilággal – a nagyanya a kenyér megszégése előtt „keresztet vetett a piruló héj fölött a késsel” (60) – szembemegy a proletkult traktora (téeszésítés), majd később a szabadságot elfojtandó a szovjet lánctalpas. Úgy billen meg a világ, hogy még a kaméleontermészetűeket is próbára teszi az örökös ehhez-ahhoz való igazodás, hát még a tiszta, csak a saját hitének – káprázatosan épülő benső kozmoszának – engedelmeskedő gyermeket. Akinek, jóllehet inkább az öregkorra jellemző eme bölcsesség, minden perc ajándék – „Az is csodálkozásra indít, hogy élek” (139) –, aki bódultságában („ami jelen van, teljes káprázatával van jelen” [60] úgy lakja be, szinte testvéreként magához ölelve a dolgokat, hogy az „élő” és a „holt” mozzanat, a kovácműhely szaga, az üllő, a fújtató, a patkókovácsolás, a harang, az ebéd, a délután, a barátokkal való birkózás ugyanannak az önkéntelenül is habzó életszeretnek a része.

Az illuzórikus, mert annak gondolt valóságot ugyan a gyermeket folyton gyöttrő bűntudat megkeserítheti – az incselkedő lánypajtások általi, az ingabingát megbi-

rizgáló „férfivé” avatás utáni öngyötres („paráználkodtam”), illetve a bűnből való kikászálódás a nem is annyira egyszerű gyónással a regény legmegrendítőbb fejezete lesz –, ám sosem annyira, hogy „felnőtt” vagy túlrett fejjel ne látna túl a nélküle – sőt ellenére! – létrejött kelepccén. Ez a kelepce pedig ember voltunk kiismerhetetlensége, a rázuhant (örökölt, örökbe kapott) létezés könyörtelen valósága.

A megkéselt gyermek kórházi pihenője – aprólékos a leírás, mikor mi történt – fölöttébb alkalmas a meditációra. Pedig csupán a fölcsúszott lepedőt kéne megigazítani. (Az írói arzenálban nincs kicsi és nagy, ez is csaknem kozmikus rész.) „Van egyáltalán olyasvalaki, aki megengedheti magának, hogy ne törődjék a lét legapróbb rejtelseinek az elvesztésével is? Ha igen, csak irigyelni tudom. Azt kellene, elfelejteni, fölégetni, ami elmúlt, és újrakezdeni végleg és egészen mindent” (156–157). A látomása után („a Nap elindul érttem – enyém lesz, vagy én leszek az övé?”) ugyancsak gyónásközeli lírai meditáció. „Esélyeinket komolyan venni kegyes család. Elvetemültségemet bocsásd meg nekem, Istenem. Tarisznya, házi oltár, így vándorlok hamuba sült pogácsa nélkül a világmindenség haláltorkának is fittyet hányva semmirekellő ifjúságom jeltelen pusztaságán” (157).

Kétségkívül lírai, túlsorduló hang. A gaztettet elkövető bocsánatot kér, amit tett, „barátja” védelmében tette. „Ébreggy fő, mögyünk haza!” – ez az apa hangja. Mit számít az újabb és újabb golgotái súlyú meditáció – „Ítéletre várva, mégis ítélet nélkül élünk” –, ha (és ez számtalanszor előfordul, oldásként a regényben) a déldunántúli, somogyi beszéd tájszavainak, kellemének otthonossága fölülírja a gyermeki képzelet túllontúl „idegközpontú”, érzékeny gyermeki okoskodását.

Ehhez a felnőtt-gyermekhez, miként a cím is mondja, túlságosan közel kerül minden. A mikrokozmosz legkisebb darabja is, akár egy rossz álom, késként hasít belé. Persze Rákosi elvtárs (1953!) tényke-

dése és komor társadalmi tekintete – nevezhető-e így különösképp a falura, a paraszt-ságra ólomsúlyként nehezedő borzalom? – megmagyaráz valamit az alattvalók rosszkedvéből. Hát persze, hogy leíratik, „a lét nem más, egyetlen, mindenünnen sebezhető, árva érzet” (187), ha éget a „fordított húsvét-ragyogás” (174), ha a géppisztolyok, a kutyák, a sárga keramitkocka, az idegen nyelven fölhangzó kiáltások, az egyensapkákat ellenzőinek árnyéka, a szíjak, sisakok, a csaholás, a bakancsok csatogása – melyik időben is vagyunk? – bekerítik hősünket.

Az első könyv, az *Elindulok* befejezése (Harmadik fejezet, 9.) – hol van már a nagyberki rét verébfióka-kalandja, hol az aratás-kévékötés emberpróbája, hol az Annuskával megszentelt „szalmakazal-univerzum” és Krinolin meg Döme – osztályhangulat – vérre menő csatája! – a repülőgép-zúgással teli álom-valóság („lüktetnek a lánctalpak”) legkegyetlenebb óráit-napjait tükrözi. A ledobált zászlók – „amelyek egymásra hullnak, mint a hullák” – talán következtetni engednek a megnevezetlen csata időpontjára is.

Az időgép – előre, hátra – kegyetlenül forog, nincs az a bátor és erős, hát még ha az gyermek, akit többé-kevésbé ne törnének porrá fogaskerekei. Ez a fogaskerek itt a történelmi valóság. A társadalmi önkény. Ám hősünk, akit „a vaksors homályos sikátora vesz körül” (313), aki ki tudja, milyen érvényű szerencsepátkót szorít a hóna alatt, végül is megmenekül. Elsőbben avval, hogy pszichológiai-bűntudatbéli kalandozásai ellenére is meri vállalni önmagát. Szembenéz erősen, noha félelem és tisztelet együtt kavarg benne, a részeg apával, aki meg akarta ölni – az egyik legdrámaibb rész a regényben (307–308) –, gyötrető álmát, amely bármely pillanatban valóság lehet – föltartott kezű alakok a kivégzőosztag előtt –, megszenvedti, ugyanakkor van mersze elhessegetni magától (355).

Áldoz a templom fenségének – bravúros a pap latin miseszövegének és a bűn-

tudattól remegő kisgyermek szemlélődő gyónásának a váltogatása –, és szinte testi veszélynek kitéve kitér a behódolásnak tetsző iskolai éneklés (úttörő-ének!) elől. Megverekszik, ha kell, ökölrel, a bántásokért, és ámulva fejet hajt – a meditáció megdicsőülése – az igát önmagáról ledobni kész nép előtt. „Egy megmagyarázhatatlan sorsközösség parancsait követtük mindannyian akkoriban” (518). Asszonyok, férfiak, a gyermekek az anyjuk szoknyája alatt, lánctalpak csörgése, pusokák ropogása. „A bőrkabátos férfi felesége, a szomszéd fiatalasszony megvetően nézi a gyerekei között zokogó társát. – Én, ha nem akart volna menni, akkor magam küldtem volna az uramat – mondja eltökélten. – De hát miért, miért, miért...? – zokogja a másik. – Mert most erre van szüksége a hazának. – És nekünk? Jaj, jaj, jaj, jaj... És nekünk mire van?” (520)

Az öngyötrő, a világ összes rontásáért is büntudatot érző gyermek kimondatlanul is tudja: a szabadságra. Az asszonyt lelőhették „robbanógolyóval” („Micsodával?”), hogy szétfröccsent az agyveleje – négy gyermek maradt utána –, célozhattak, mint ahogyan céloztak is, felnőttek, gyerekekre, élöre és élettelenre – kis hősrünk úgy úszta meg, hogy Kovács tanár úr be-

rántotta egy kapualjba –, a gondolkodást, a lelket, a lehúzó valóságon mindig fölülemelkedő szellem szabadcsapatait nem lehetett megölni. A zománcát vesztett, géppuskasorozattal meglyuggatott vödör a gyermek szemében szinte végítéletnek tetszik: „mintha a teljes világ fölszíne patogzana már” (530).

Milyen göröngy volt a gyermek talpa alatt? A szakadozott létezés – szenvedésből épült katedrális –, a minden körülmény között levés göröngye. A *Közel* utószavában azt mondja az író, többek közt Arisztotelészre hivatkozva, hogy elsősorban önmaga megőrzéséért íródott a regény, hiszen az ókori klasszikus szerint „azoké a boldogság, akik önmagukkal beérik”.

Csakhogy ez a meditációs gyónás – mennyi társadalmi felhanggal – a közösség megszabadításáért is született. A tudat, pontosabban a meditáció némelykor költészetté váló kacskaringóit nemcsak a tájnyelv hangulata, eme avantgárdnak tetsző különosság emeli egy másik szférába, hanem a francia regény újhullámának precíz tárgyilagossága is. A *Közel* érzelmi-filozófiai „kitekintése” evvel az ötvözzel lett nyelvi bravúr. Az elmúlt évtizedek egyik legjobb, ha nem a legjobb regénye.

Szakolczay Lajos